

Nationale humeuren en temperamenten (3)

De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland

RUUD KOOLE

De verkiezingen voor de Tweede Kamer van mei 2003 leidden tot een politieke aardverschuiving. Mijn partij, de Partij van de Arbeid, leed een nederlaag, zoals nog nooit vertoond door bijna de helft van haar electoraat te verliezen. Een nieuwe partij, de Lijst Pim Fortuyn (LPF) kwam vanuit het niets op 26 van de 150 kamerzetels. Dit resultaat is des te opvallender, daar de leider van de LPF negen dagen voor de verkiezingen vermoord werd.

De vorige coalitieregering, het zogenaamde 'paarse kabinet' van PvdA, D66 en VVD, verloor haar meerderheid in het parlement. Als gevolg daarvan werd een nieuwe coalitie gevormd bestaande uit CDA, VVD en de nieuwe LPF. Deze nieuwe regering heeft het slechts 87 dagen volgehouden, voornamelijk door het enorme interne gekrakeel binnen de LPF.

Vervolgens werden er voor januari van dit jaar nieuwe verkiezingen uitgeschreven. De PvdA, met haar nieuwe politieke leider Wouter Bos, maakte een indrukwekkende comeback en slaagde er vrijwel in alle zetels terug te winnen, die de partij acht maanden eerder verloren had. De LPF werd gereduceerd tot niet eens meer een derde van haar electoraat uit 2002.

Wat leren deze feiten ons? Kan het succes van de LPF in 2002 afgedaan worden als niet meer dan een incident in de Nederlandse politieke ge-

schiedenis of moet die uitslag gezien worden als een symptoom van een meer structurele verandering in het Nederlandse politieke landschap? En hoe kan de nederlaag en de wederopstanding van de PvdA verklaard worden?

In het hiernavolgende zal ik proberen antwoord te geven op beide vragen, maar eerst wil ik in een paar woorden een poging wagen vast te stellen hoe uniek de opkomst van de LPF was.

MAGISCHE FORMULE

Over de opkomst van populistisch of radicaal rechts in Europa is al veel gediscussieerd. Vooral onder progressieve politici en journalisten. Partijen en nieuwsmedia met een conservatiever signatuur schijnen veel minder aandacht te hebben voor dit fenomeen. Op het eerste gezicht lijkt dit vreemd. Want is het niet traditioneel rechts dat het meeste te verliezen heeft bij een succes van radicaal rechts? Waarom blijft het dan stil in die hoek, als het over dit onderwerp gaat?

Een reden dat de traditioneel rechtse partijen zo bang zijn voor radicaal rechts zou kunnen zijn dat ze niet betrokken willen raken in kritische analyses van het radicaal rechtse gedachtegoed, omdat veel van hun eigen kiezers juist deze ideeën omhelzen.

Een andere verklaring zou echter kunnen zijn dat linkse partijen terecht zoveel angst hebben voor radicaal rechts, omdat de nieuwe populistische rechtse partijen sterk staan in de traditionele electorale bolwerken van links. Het popu-

30

Over de auteur Ruud Koole is voorzitter van de Partij van de Arbeid

Noten Zie pagina 35

Nationale humeuren en temperamenten Ruud Koole *De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland*

lisme van radicaal rechts heeft namelijk een grote aantrekkingskracht op de 'volkse' strata van het kiezersvolk, die traditioneel altijd voor links kozen. Een onderzoek naar de opkomst van radicaal rechts is daarom in zekere zin een onderzoek naar de leegloop van traditioneel links.

In veel Europese landen hebben partijen succes behaald die te boek staan als radicaal of populistisch rechts. Het Vlaams Blok in België, het Franse Front National en de Oostenrijkse FPÖ worden doorgaans als zodanig aangeduid, maar hetzelfde geldt zowel voor de Danske Folke Part in Denemarken als voor de Forza in Italië en de Fremskrittparti in Noorwegen. Al deze partijen verschillen van elkaar. Een enkele flirt expliciet met Nazi-symboliek of met fascistische herkenningstekens, terwijl andere juist nadrukkelijk afstand nemen van zo'n verwantschap.

Ondanks alle deze verschillen, vallen toch ook enige overeenkomsten op. In zijn invloedrijke analyse *Radical Right in Western Europe* verklaart Herbert Kitschelt hun succes door het aannemen van een programmatische 'magische formule': een combinatie van enerzijds autoritaire opvattingen op politiek niveau (met betrekking tot deelname aan de politiek en daar waar het gaat over vreemdelingen en nationale identiteit) en anderzijds op het sociaal-economische vlak een houding als van vrije jongens. Wanneer bovendien de traditionele partijen ideologisch nog nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn en nieuwkomers beschikken over een charismatisch leider, dan is het duidelijk hoe deze 'magische formule' van autoritaire denkbeelden en een economisch neo-liberalisme een succes kan worden.

Kitschelt publiceerde zijn studie in 1997, ruim voor gebeurtenissen als de aanslagen van 11 september in de Verenigde Staten en op een moment dat het geloof in de 'nieuwe economie' op zijn hoogtepunt was. In de tussentijd is er het een en ander veranderd, maar de magische formule lijkt nog steeds een gemeenschappelijk kenmerk te zijn van de verschillende radicale rechtse partijen die hiervoor genoemd zijn.

DE MAGIE VAN FORTUYN

Past de LPF in het hier geschetste patroon? Tijdens de verkiezingscampagne van 2002 werd Fortuyn niet moe te herhalen dat suggesties dat zijn partij verwant zou zijn aan die van Jürg Haider of Le Pen of met de Nazi's en fascisten uit het verleden, niets anders waren dan pogingen van de 'gevestigde partijen' en de media om hem te 'demoniseren'. Na zijn dood hebben enige van zijn vrienden die beschuldiging van 'demonisering' zelfs voor het gerecht gebracht. Zonder resultaat overigens. Het is lastig om de 'magische formule' van Kitschelt in al zijn aspecten op de LPF toe te passen.

- > Zeker, Pim Fortuyn benadrukte met klem de nationale identiteit tegenover het idee van een Europese integratie
- > Zeker, hij noemde de moslimcultuur een achterlijke cultuur
- > Zeker, hij vond dat de veiligheid op straat gehandhaafd moest worden door strenge maatregelen te nemen tegen overtreders
- > Zeker, hij sprak met weemoed over de rust en de veiligheid van de Nederlandse dorpjes in de jaren vijftig waardoor hij in feite een aantal conservatieve waarden en aannames uit die tijd tot de zijne maakte
- > En zeker, hij deelde de afkeer van de vrije jongens van voorschriften en geboden en hun woede over de overvloed aan formele regels en bepalingen die geen ander doel lijken te dienen dan 'eerlijke ondernemers' te hinderen in hun activiteiten op de vrije markt.

Maar toch, Fortuyn was geen racist. Hij wilde de immigratie stoppen, zei hij, om de levenssituatie van de vreemdelingen die al in Nederland verblijven, te verbeteren.

- > Nee, hij was geen antidemocraat, in die zin dat hij meer directe democratie voorstond
- > Nee, men kan hem nauwelijks een aanhanger van autoritaire principes noemen, want hij schaamde er zich gezinszins voor publiekelijk te spreken over zijn avonturen als homo in dark rooms

Nationale humeuren en temperamenten Ruud Koole *De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland*

> En nee, hij kan niet geassocieerd worden met fascistische of nazistische bewegingen van vroeger of nu.

Pim Fortuyn's aanpak was een bizarre combinatie van liberalisme, populisme en nationalisme, zoals Voerman en Lucardie eerder in dit blad¹ al duidelijk gemaakt hebben. Sommige standpunten komen overeen met die van radicaal rechtse partijen in de rest van Europa, maar een aantal andere elementen plaatsen hem duidelijk buiten dit algemene patroon. Fortuyn was in staat zijn ideeën op een zeer directe en tegelijk welsprekende wijze uit te dragen. Geholpen door de media slaagde hij erin een forse hoeveelheid kiezers te doen geloven dat de 'gevestigde partijen' en vooral 'paars' het land naar de knoppen hadden geholpen. Het boek dat hij in de verkiezingscampagne uitbracht, droeg niet voor niets de titel *De Puinhopen van Paars*.

HET SUCCES VAN FORTUYN

Blijft de vraag, hoe kwam het dat Fortuyn zoveel succes had? Er zijn intussen veel verklaringen gegeven, waarvan ik er hier drie noem, overgenomen uit een analyse van René Cuperus².

1. *De falende publieke sector.* De overheid bleek niet in staat een aantal problemen op te lossen waarmee grote groepen kiezers dagelijks te maken hebben. De kwaliteit van de publieke diensten werd als te laag gezien. Wachtlijsten in de gezondheidszorg, de onveiligheid op straat, enzovoorts.
- 32 2. *De multiculturele verklaring.* De bestaande partijen bleken nauwelijks oog te hebben voor de negatieve effecten van immigratie. Politici zouden niet in de gaten hebben hoe de integratie van immigranten mislukt is, niet zozeer in sociaal-economisch opzicht, als wel in culturele zin.
3. *De crisis in de vertegenwoordiging.* Het Nederlandse politieke systeem slaagde er niet in stem te geven aan de autochtone lagere klassen en aan sommige self-made ondernemers

(*nouveaux riches*), die zichzelf door overheid en bureaucratie buitengesloten voelden.

De eerste verklaring klopt, mijns inziens, maar slechts ten dele. Wachtlijsten in de gezondheidszorg en problemen in het onderwijs bestaan, maar ze gaan niet zo ver dat je naar waarheid kunt zeggen dat het Nederlandse sociaal-economische systeem aan duigen ligt.

Nog maar een paar jaar geleden werd het Nederlandse systeem (het *poldermodel*) algemeen ten voorbeeld gesteld aan andere landen. Enkele dagen voor de verkiezingen van mei 2002 publiceerde *The Economist* nog een artikel, waarin de schrijver concludeerde dat het niveau van de Nederlandse publieke diensten over het algemeen uitstekend was in vergelijking met dat van andere Westerse landen.

De tweede verklaring voor het succes van Pim Fortuyn is overtuigender. In feite is Nederland een immigratieland geworden. Desondanks is de overheid er in haar beleid lange tijd vanuit gegaan dat de zogenaamde 'gastarbeiders' naar hun landen van herkomst zouden terugkeren. Toen dat niet het geval bleek, werd het beleid er in hoge mate op gericht de immigranten hulp te bieden bij hun integratie zonder daarvoor van de immigranten expliciete tegenprestaties met betrekking tot hun inzet te verlangen.

Pim Fortuyn onderstreepte de mislukking van de immigratiepolitiek. Immigranten, was zijn oplossing, moesten zich of assimileren of ophoepelen. En er mochten geen nieuwe immigranten meer bij. Zoals hiervoor al gezegd, hij was niet tegen vreemdelingen als zodanig. Buitenlanders die al in Nederland woonden, mochten blijven, maar moesten zich wel aanpassen. Of Fortuyn's aanhangers over deze zaak precies hetzelfde dachten, is evenwel de vraag. Opiniesonderzoeken wijzen uit dat gevoelens van vreemdelingenhaat en een vijandige opstelling tegenover buitenlanders in het algemeen, tot de belangrijkste motieven behoorden om LPF te stemmen.

De derde verklaring, die van de crisis in de vertegenwoordiging, is misschien nog belangrij-

Nationale humeuren en temperamenten Ruud Koole *De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland*

ker. De snelle veranderingen in de Nederlandse samenleving hebben niet alleen winnaars voortgebracht, maar ook verliezers. De ontwikkeling van een industriële economie tot een die meer op diensten gericht is, bedreigt de positie van de traditionele arbeidersklasse. Gelukkig heeft een groot deel daarvan, dankzij een toegankelijk onderwijssysteem, de weg naar boven, naar de middenklasse, weten te vinden. Maar niet iedereen is het gelukt de modernisering van de Nederlandse samenleving te volgen. Deze mensen zijn de *Modernisierungsverlierer*, de verliezers van de modernisering, zoals een enkele onderzoeker deze groep heeft aangeduid. De gevestigde partijen, die zich zelf meer en meer richten op de groeiende middenklasse, hebben de neiging deze achterblijvende groep kiezers uit het oog te verliezen.

Hetzelfde geldt voor die kleine groep figuren die het gemaakt hebben als nieuwe ondernemers op de vrije markt, maar die desondanks het gevoel hebben dat de overheid en haar bureaucratie er alles eraan gedaan hebben om hun succes onmogelijk te maken. Zij houden de bestaande politieke partijen verantwoordelijk voor de toename van deze bureaucratische Leviathan, en zij voelen zich geenszins vertegenwoordigd door deze partijen.

Fortuyn wist deze groepen op briljante wijze aan te spreken. De verliezers van de modernisering zagen in Fortuyn een figuur die in staat was hun angsten onder woorden te brengen en op de politieke agenda te krijgen. De *nouveaux riches*, die overigens voor een groot deel zijn campagne betaalden, kregen prominente plaatsen op de kandidatenlijsten van zijn partij.

HET VERLIES VAN DE PVD A

Hoe reageerde de Partij van de Arbeid?

De PvdA werd in het voorjaar van 2002 overvallen door de snelle groei van de beweging van Fortuyn. Het uitgangspunt bij de verkiezingscampagne van de partij was dat het zou gaan om een strijd tussen de PvdA en de conservatief-libe-

rale vvd. Toen de ster van Fortuyn begon te rijzen, was het PvdA-campagneteam — mede ten gevolge van interne meningsverschillen — niet in staat op tijd het roer om te gooien en te kiezen voor een andere opzet. Maar zelfs al was dit wel mogelijk geweest, dan is het nog maar zeer de vraag of dat tot succes geleid zou hebben.

Ten eerste: een overdracht van het politieke leiderschap (van Wim Kok naar Ad Melkert) zou, hoe dan ook, altijd moeilijk zijn geweest.

De crisis in de vertegenwoordiging is waarschijnlijk een van de belangrijkste redenen waarom de Partij van de Arbeid verloren heeft. Wij hebben veel te weinig oog gehad voor de problemen die de verliezers van de modernisering ervaren

Ten tweede: in een campagne waarin niet de economische thema's de boventoon voeren, is het voor een sociaal-democratische partij altijd lastig om te winnen.

Ten derde: de atmosfeer was duidelijk 'anti-paars'; twaalf jaar regeringsverantwoordelijkheid kon echter niet zomaar terzijde geschoven worden.

Ten vierde: het niet charismatische en nogal technocratische leiderschap van Ad Melkert was een handicap in een verkiezingsstrijd waarin de media zeer gericht waren op vormen en eenvoudige taal.

Het zou evenwel te makkelijk zijn hier te stoppen. De meer structurele oorzaken voor de nederlaag van 15 mei verdienen evenzeer nadere beschouwing.

De 'falende publieke sector' is wellicht een belangrijke reden voor het verlies van de PvdA, aangezien de Partij van de Arbeid vaak geassocieerd

Nationale humeuren en temperamenten Ruud Koole *De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland*

wordt met de publieke sector. Maar het was Ad Melkert die, drie jaar voor de verkiezingen, de eerste was om de vernieuwing van de publieke sector op de agenda te zetten. Het overheidsbeleid op terreinen als veiligheid, gezondheidszorg en onderwijs moest tot meer resultaten leiden.

Het was dus niet zozeer het gebrek aan aandacht van de PvdA voor de problemen in het functioneren van de publieke sector, dat bijgedragen heeft aan de verkiezingsnederlaag, als veeleer de *perceptie* van een slecht functionerende publieke sector, die het gevolg zou zijn van een slecht scorend 'Paars Kabinet', dat geleid werd door een sociaal-democratische eerste minister.

De multiculturele verklaring zegt eveneens iets over het verlies van de PvdA. Mijn partij had inderdaad geen overtuigende antwoorden op de problemen die veel van de kiezers in dit verband ervoeren. Niet dat er in de partij nooit over dit thema gediscussieerd was, maar dat het hier om een urgente zaak ging, werd niet ingezien. Daarenboven onderschatte de leiding van de partij te lang de problematische aspecten van immigratie. In de verkiezingsstrijd van 2002 stond de Partij van de Arbeid daardoor in dit opzicht met lege handen.

De crisis in de vertegenwoordiging is waarschijnlijk een van de belangrijkste redenen waarom de Partij van de Arbeid verloren heeft. Wij hebben veel te weinig oog gehad voor de problemen die de verliezers van de modernisering ervaren. En deze groep behoort traditioneel grotendeels tot ons electoraal kerngebied. Zowel inhoudelijk als cultureel heeft de PvdA het contact met deze groep kiezers verloren.

DE WEDEROPSTANDING

Tenslotte, wat heeft de Partij van de Arbeid na 15 mei 2002 gedaan en wat moet er in de toekomst gebeuren?

Na het enorme verlies heeft het partijbestuur zich meteen tot de gewone leden gericht om vandaar te horen wat er fout gegaan was en wat er zou moeten veranderen. Er zijn twee commissies

ingesteld om kritische rapporten te schrijven over zowel de organisatorische als de inhoudelijke oorzaken van de nederlaag. Deze rapporten zijn oktober 2002 uitgebracht. En — in een poging een eind te maken aan de interne politieke koehandel achter gesloten deuren — voerde de partijleiding een intern referendum in, waarbij alle partijleden konden bepalen wie de nieuwe politieke leider van de partij moest worden, nadat Ad Melkert teruggetreden was op de avond van de 15e mei.

Deze maatregelen hielpen om de partij nieuw leven in te blazen. Het programmatische rapport van een van de twee onafhankelijke commissies veroorzaakte veel rumoer. Een van de conclusies van dit rapport was dat het inhoudelijke debat over nogal wat onderwerpen veel te langzaam was gegaan of zelfs feitelijk niet had gefunctioneerd binnen de partij vanwege de te zeer naar binnen gerichte houding van een technocratisch leiderschap.

Bij het opstellen van het verkiezingsmanifest in november zijn er vervolgens ook enige specifieke inhoudelijke stappen gezet. Een van de lessen die getrokken is uit de catastrofe van 15 mei is dat de angsten en de zorgen van de mensen serieus genomen moeten worden. Om die reden zijn thema's als veiligheid, immigratie en integratie hoog op de agenda gezet. De oplossingen voor deze problemen zijn natuurlijk niet overgenomen van rechts, maar wel is er expliciet aandacht gekomen voor beide kanten van de medaille.

Met betrekking tot misdaad, bijvoorbeeld, hebben zowel preventie als repressie aandacht gekregen. Waar het gaat om integratie is er niet alleen sprake van rechten, maar juist ook van plichten (zoals van de verplichting om Nederlands te leren). In de sociaal-economische hoek herhaalde de partij vanzelfsprekend wat ze altijd had gezegd over werkgelegenheid en solidariteit, maar op een zodanige manier dat de kiezers hun angsten konden herkennen: de sociaal-economische maatregelen zijn bedoeld om de mensen meer vooruitzichten te bieden voor een betere toekomst in een onzekere wereld (Hou ik mijn

Nationale humeuren en temperamenten Ruud Koole *De PvdA en de opkomst van het populisme in Nederland*

baan? Ben ik in de toekomst nog in staat om mijn huis te betalen? En blijf ik genoeg verdienen om mijn kinderen aan een behoorlijke scholing te helpen?)

Dit waren de eerste schreden die bijgedragen hebben aan het herstel van mijn partij op 22 januari 2003. We hadden het 'geluk', om het zo uit te drukken, dat er weer economische onderwerpen op de agenda stonden en wij hebben onze uiterste best gedaan die er ook op te houden. Anderzijds stonden we ook niet meer zo met de mond vol tanden als een jaar tevoren, waar het ging om immigratie en integratie. En onze jonge nieuwe leider Wouter Bos bewees hoezeer hij in staat is makkelijk met de kiezers te communiceren.

Maar we kunnen hier niet ophouden.

Sociaal-democraten moeten doorgaan met het zoeken naar antwoorden op vragen als:

- > hoe de solidariteit vorm te geven tussen de lagere klasse en de middenklasse
- > hoe de verliezers van de modernisering weer in het politieke systeem op te nemen, zonder daarbij de aantrekkingskracht op nieuwkomers en de middenklasse te verliezen
- > hoe te voorkomen dat alleen hoger opgeleiden zich vertegenwoordigd voelen in het politieke systeem, terwijl de lager opgeleiden terzijde blijven.

> hoe de migratiestromen te reguleren, zonder afbreuk te doen aan ons ideaal van een 'open samenleving'

Dit kan alleen als het debat over deze onderwerpen open en vrij is, niet beperkt wordt door dogmatische politieke correctheid, maar van de andere kant ook niet in de val loopt van een gemakkelijk populisme.

Sociaal-democratische partijen moeten er alles aan doen om werkelijk populaire partijen te zijn, *volkspartijen*, maar natuurlijk weer zonder populistisch te worden. Dit kan alleen in een voortdurende zoektocht naar nieuwe antwoorden voor nieuwe problemen, maar die wel gebaseerd zijn op onze klassieke idealen van solidariteit en de gelijkwaardigheid van alle mensen.

Vertaling van een toespraak gehouden op de internationale studiebijeenkomst 'Europees radicaal rechts en de sociaal-democratie', georganiseerd door de Nederlandse delegatie in de sociaal-democratische fractie van het Europees Parlement (PvdA-Eurodelegatie) in 'De Balie' te Amsterdam, op 25 april 2003. (vertaling C. Hamans)

Noten

1 Paul Lucardie & Gerrit Voerman, 'Liberaal patriot of nationaal populist? Het gedachtegoed van Pim Fortuyn', *S&D* 4, 2002, pag. 32 e.v.

2 René Cuperus, 'Van poldermodel naar postmodern populisme. De Fortuynrevolte in Nederland', in: *Continent of Arrival, European Social Democracy & the Multicultural Society*, te verschijnen zomer 2003.